

ШЛЯХИ ТА УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Закон України “Про освіту” утверджують дитину як найвищу цінність, а одним із головних напрямків освітянської діяльності визначають стратегію забезпечення життєздатності дитини, що передбачає її гармонійну адаптацію та функціонування в соціальному середовищі. Потреби початкової школи, зокрема перехід на навчання з 6 років, вимагають знаходження шляхів попередження та подолання шкільної дезадаптації молодшого школяра, як вагомого явища, що заважає своєчасній і повноцінній соціалізації дитини, формуванню її особистості. Тому нині проблема адаптації молодшого школяра до засвоєння сукупності суспільних норм і правил поведінки як запоруки успішної діяльності у процесі навчання та подальшому дорослому житті набуває актуальності. Аналіз останніх джерел і публікацій.

У психолого-педагогічній літературі поняття “адаптація” має низку інтерпретацій у зв’язку з різними аспектами досліджень. Вченими розглянуто сутність і психологічні механізми адаптації (С. Артьонова, М. Будякіна, А. Русалімова та ін.), структуру та етапи адаптації (Р. Атаєв, Н. Колизаєв, Л. Шпак), засоби адаптації (Н. Агаджанян, Л. Корель, І. Мілославова, М. Шабанова). У психологічній літературі проблема адаптації досліджувалася науковцями Ю. Александровським, Г. Баллом, Ф. Березіним, П. Кузнецовим. Виявлені особливості прояву адаптаційних процесів у різних видах діяльності (Я. Стреляу, В. Суворова), розглянуті фактори, які детермінують цей процес (І. Булах, Г. Гартманн, Н. Квінн, Д. Келлі, М. Раттер, Г. Хомич).

Явище, протилежне процесу адаптації, – дезадаптація – трактується як процес, пов’язаний із переключенням з одних умов життя й, відповідно зниканням до інших (Л. Бережнова, О. Хухлаєва). Вивчення шкільної дезадаптації було також предметом досліджень науковців С. Белічевої, Н. Вострокнута, Н. Коновалова, Г. Кумаріної, О. Новікової, Р. Овчарової та ін. Цілісним підходом до проблеми шкільної дезадаптації вирізняються дослідження вчених Б. Головка, В. Кагана, І. Крук, О. Осадько та інших.

Мета статті – розкрити сутність поняття “шкільна дезадаптація” та “шкільна адаптація” та виокремити шляхи та умови попередження шкільної дезадаптації в учнів початкової школи.

Початок навчання в школі, перехід із дошкільних закладів до початкової школи вважають кризовими періодами. Такі перехідні періоди в житті й діяльності дітей створюють специфічні проблеми, які вимагають особливої уваги вчителів, батьків, шкільних психологів тощо. В учнів початкової школи змінюється соціальне оточення, нові умови навчання й виховання висувають вищі вимоги до інтелектуального та особистісного розвитку, до рівня сформованості в дітей навчальних знань, умінь, навичок [6, с.21]. Якщо навколишнє середовище ставить перед особистістю молодшого школяра такі вимоги, до яких йому важко пристосуватися, виникає загроза дезадаптації.

Як свідчать результати наукових досліджень (М. Бітянова, Г. Бреслав, Г. Бурменська, І. Коробейников, Н. Лусканова, Н. Максимова, Р. Овчарова та ін.), учні відчують стан дезадаптації при систематичному шкільному навчанні. З цим пов’язані проблеми важковихованості та труднощів у навчанні (Н. Максимова, І. Коробейников); медико-біологічні (Ю. В’юнкова, Н. Коновалов, О. Кононко, В. Ларрі, М. Сілвер та ін.) і соціопатичні дисфункції, які ускладнюють процес соціальної адаптації в будь-якому віці (В. Гарбузов, О. Захаров, Л. Пономаренко, А. Співаковська, О. Хухлаєва та інші [4, с.2]).

Дезадаптація – це формування неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень у поведінці, конфліктних стосунків, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, дисгармонійного розвитку особистості [6, с. 14]. Тому для попередження підвищеної тривожності, збудженості, нейротизмів, зниження комунікабельності, самоконтролю, втрату інтересу до навчання та почуття неповноцінності у стосунках із товаришами необхідно допомогти учням пройти період адаптації до нових умов, пов’язаних зі змінами зовнішніх обставин і внутрішніх перетворень.

Адаптаційний процес торкається всіх рівнів організму: від молекулярного до психічної регуляції діяльності. Вчені виділяють декілька видів адаптації: психічна (психологічна) адаптація, фізіологічна адаптація, соціальна (адаптація в соціумі), соціально-психологічна адаптація.

Під адаптацією, розуміємо динамічний процес, завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування розвитку продовження роду [6, с.13]. Отже, аналізуючи визначення поняття адаптація, ми виокремлюємо загальне поняття “шкільної адаптації”.

Шкільна адаптація (від лат. *Adapto* – пристосовую) – динамічний процес успішного пристосування учнів початкових класів до змінних умов навчально-виховного процесу, до шкільних вимог і порядків, нового оточення, нових умов життя. Успішна адаптація до школи – це успішне оволодіння навичками самонавчання та самовиховання. Без повноцінної адаптації немає внутрішньої рівноваги особистості учня, впевненості у завтрашньому дні, людської поваги, навчальної творчості тощо. Без адаптації неможлива соціалізація – щоденний процес входження учня у нові соціальні ситуації, у нові системи взаємодії з оточенням.

Правильна організація навчально – виховного процесу молодших школярів сприяє своєчасній адаптації до школи на першому році навчання і передбачає:

- дотримання режиму дня потрібного для цього віку (прогулянка, сон, рухова активність, загартовуючі процедури, тощо);
- відповідна побудова уроку з урахуванням того, що дитина здатна на активне довільне сприймання матеріалу протягом 8-9 хвилин, а потім потребує розслаблення, зміни діяльності;
- забезпечення оптимального мікроклімату навчальних приміщень (температура повітря 18°C, коефіцієнт природної освітленості 1,5%, вологість повітря 60 – 80%);

- створення комфортного психологічного мікроклімату, який сприяє позитивному емоційному стану дитини, тощо [3, с.22].

Загальна дезадаптація особистості в її психосоціальному розумінні виражається в неможливості відповідати повністю, тобто успішно справлятися з рівнем і змістом завдань і проблемних ситуацій, які висуває соціальна ситуація розвитку. Таким чином, шкільна дезадаптація є явищем, що характеризує нездатність учня виконувати запропонований обсяг роботи і досягати бажаної якості навчальної, соціально-психологічної, поведінкової, ігрової та іншої діяльності, без здійснення якої вона не може відповідати внутрішній позиції школяра. Отже, шкільна дезадаптація є явищем, яке не дозволяє дитині зайняти позицію школяра [4, с.4].

За сприятливих умов початку навчання дитини в школі в її психіці формується перше психічне новоутворення віку – внутрішня позиція школяра, що є показником успішної адаптації до умов шкільного навчання. Внутрішня позиція школяра – це сформоване загальне позитивне ставлення дитини до шкільного навчання, її готовність до виконання вимог вчителя, визнання його авторитету. Для попередження проблеми шкільної дезадаптації вчителю необхідно формувати усвідомлення нового статусу школяра, що викликає перебудову ставлень дитини до життя. Головні умови для формування позиції школяра є тісна співпраця вчителя та батьків учнів; робота батьків по формуванню позитивного ставлення дитини до школи; демонстрація вчителем позитивного, доброзичливого ставлення до учнів; ознайомлення з правилами поведінки в школі, навчальними правами і обов'язками; методична грамотна організація вчителем навчання учнів; здійснення вчителем індивідуального підходу до учнів; стимулювання батьками навчання учнів [5, с.22].

Основними умовами попередження шкільної дезадаптації є врахування вчителем зовнішніх та внутрішніх детермінант процесу адаптації дошкільного навчання. До зовнішніх умов можна віднести: відповідність умов навчання та психофізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку, позитивне ставлення вчителя до учнів, якісний контроль батьків за навчанням дитини. До внутрішніх умов відносимо: позитивна мотивація до навчання, високий рівень інтелектуальної готовності, сформованість вольової готовності до шкільного навчання, рівня соціальної готовності.

Для попередження виникнення шкільної дезадаптації виокремлюємо основні умови, за яких процес проходження шкільної адаптації учнів початкових класів буде успішним:

1. Доцільні методи виховання у сім'ї (унікації авторитарних методів виховання у сім'ї).
2. Адекватне усвідомлення свого статусу в класі (оптимістична самооцінка).
3. Відсутність конфліктних ситуацій в сім'ї (створення психологічно-комфортного "виховного" середовища в сім'ї на засадах довірливої, толерантної міжособистісної взаємодії батьків й учня).
4. Відсутність у сім'ї конфліктів через алкоголізм.
5. Високий рівень освіченості батьків.
6. Функціональна готовність до навчання в школі, шкільна готовність до навчання (система показників фізичного, мотиваційного, інтелектуально-пізнавального, емоційно-вольового, особистісного розвитку, що забезпечать успішність навчання у школі).
7. Повна сім'я.
8. Задоволення від спілкування з дорослими.
9. Позитивне ставлення вихователя до дітей.
10. Позитивне ставлення учителя першого класу до учнів [3, с.74].

Початкова школа – найвідповідальніший період у житті людини. Саме тут закладається те, що розвиватиметься і закріплюватиметься з віком. Тому особливо значущим на життєвому шляху будь-якої людини є вчитель початкових класів. Вирішення важливих завдань освіти дитини, становлення її особистості значною мірою залежить від професійної майстерності першого вчителя, його ерудиції, доброти, любові до дітей.

Тому, проблема попередження шкільної дезадаптації учнів дошкільного життя насамперед залежить від вчителя початкових класів, від його обізнаності та високого рівня знань з даної проблеми, від систематичності та послідовності спостереження та аналізу адаптації чи дезадаптації кожного учня класу.

Отже, здійснений у статті аналіз проблеми дозволяє зробити висновок про те, що для попередження шкільної дезадаптації молодших школярів, вчитель повинен правильно організовувати навчально – виховний процес, формувати внутрішню позицію школяра яка базується на психічній (психологічній) адаптації, фізіологічній адаптації, адаптації в соціумі та соціально-психологічній адаптації.

Навчання в початковій школі вже з перших днів потребує від учнів певної працездатності, зосередженості, уваги, пам'яті, вольових зусиль, вміння входити в контакт з учителями й однокласниками. Разом із тим систематичні навчальні заняття в школі, різке зменшення рухової активності, значне статичне напруження, нові обов'язки та вимоги дисципліни – велике навантаження для дитячого організму цього віку. Тому для попередження дезадаптації учнів початкових класів учитель повинен активно співпрацювати з учнями, залучати шкільного психолога та батьків учнів.

Список використаної літератури:

1. Андрощенко Т.Ю., Карабелова Н.В. Коррекция психологического развития школьника на начальном этапе обучения / Т.Ю. Андрощенко, Н.В. Карабелова // Вопросы психологии. – М., 2003. – №1 – С. 57-58.
2. Бондар М. С. Успішна адаптація як умова гармонійного розвитку особистості / М. С. Бондар // Сучасна школа України (вкладка). – 2011. – № 6. – С. 1 – 72.
3. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками: навч. посібн. для студ. пед ф-тів/О. В. Проскура. –К.: Освіта, 1998. – С. 11 – 76.
4. Проскурняк О. І. Соціально-психологічна адаптація учнів молодших класів допоміжної школи-інтернату: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 19.00.07 «Спеціальна психологія»/О. І. Проскурняк.– К., 2004. – С. 1 – 9.
5. Северина С. М. Успішна адаптація як умова гармонійного розвитку особистості / С. М. Северина//Психолог. – 2008. – № 40. – С. 21 – 24.
6. Шкільова Г. М. Система завдань як умова забезпечення успішності процесу адаптації молодшого школяра до вимог навчального процесу/Г.М. Шкільова//Вісник держ. ун-ту ім. Франка. – Житомир, 2011. – Вип. 58. – С. 13 – 16.